

Eðlisfræði II:

Straumur, viðnám og íspenna

Kaflí 5

Jón Tómas Guðmundsson

tumi@hi.is

4. vika vor 2016

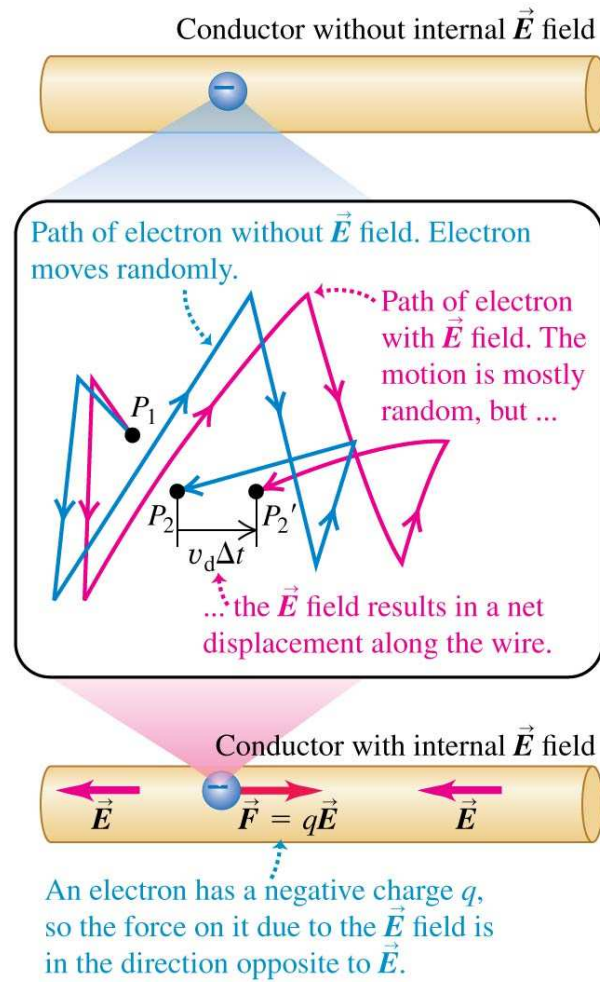
Inngangur

- Fram til þessa höfum við verið að skoða hleðslur í kyrrstöðu
- Nú skoðum við hleðslur á hreyfingu
- **Rafstraumur** samanstendur af hleðslum sem hreyfast frá einu svæði til annars
- Ef þessar hleðslur fylgja leiðandi braut sem myndar lokaða lykkju þá er brautin kölluð **rafrás**

Straumur

- **Straumur** er sérhver hreyfing hleðslu frá einu svæði til annars
- Í rafstöðufræðum, sem við höfum verið að skoða fram að þessu, er rafsviðið núll alls staðar innan leiðara, og það er enginn straumur
- Þetta þýðir samt ekki að allar hleðslur innan leiðarans séu í hvíld
- Í venjulegum málmum eru sumar rafeindirnar frjálssar til að hreyfa sig innan leiðarans
- Þessar frjálssu rafeindir ferðast tilviljanakennt í allar áttir og hraðinn er um 10^6 m/s

Straumur

© 2016 Pearson Education, Inc.

Straumur

- Þessar rafeindir sleppa hins vegar ekki frá leiðaranum, þar sem að þær dragast að jákvæðum jónum í efninu, og engin tilfærsla á hleðslu á sér stað
- Skoðum nú hvað gerist ef myndað er æstætt rafsvið $\mathbf{E}$ innan leiðarans
- Hlaðin ögn innan þessa leiðar finnur þá fyrir kraftinum

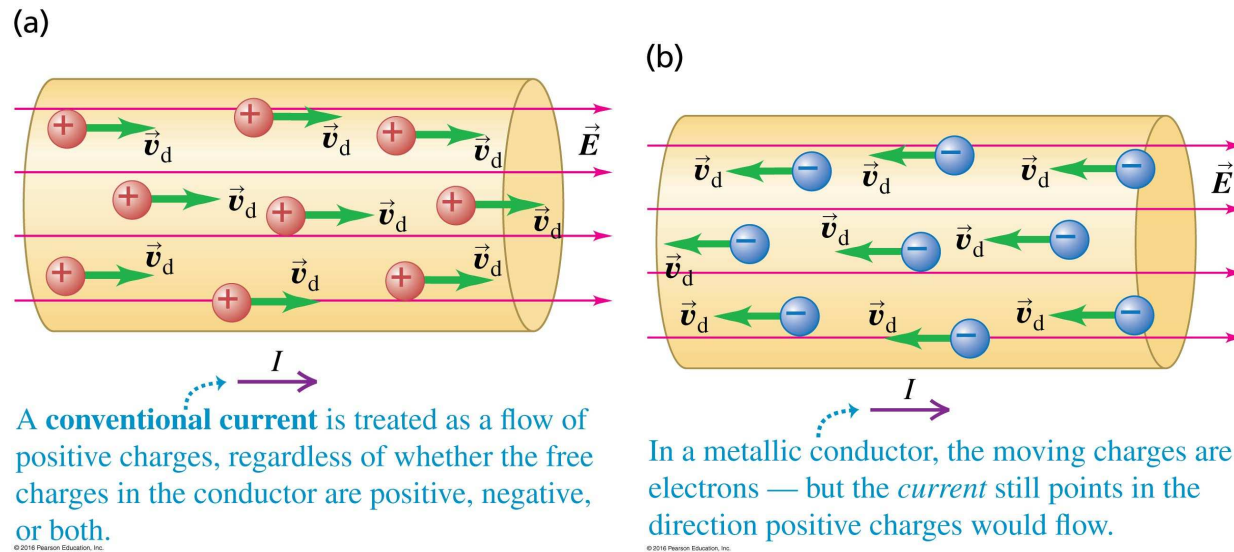
$$\mathbf{F} = q\mathbf{E}$$

- Ef þetta væri í lofttæmi leiddi þetta til stöðugrar hröðunar agnarainnar í stefnu $\mathbf{F}$

Straumur

- Ögn í leiðara verður hins vegar stöðugt fyrir árekstrum við jónirnar í efninu
- Þessir árekstrar breyta stefnu agnarinnar og hún verður tilviljanakennd
- Þetta veldur því að það er tiltölulega hæg færsla á safni hlaðinna agna sem er nefnd **rek** í stefnu kraftsins **F**
- Þessari hreyfingu er lýst sem **rekhraða** agnanna v_d
- Niðurstaðan er að straumur rennur um leiðarann

Straumur

- Á myndinni til vinstri er ögnin jákvætt hlaðin og rafkrafturinn í sömu stefnu og rafsviðið $\mathbf{E}$, og rekhraðinn $\mathbf{v}_d$ er frá vinstri til hægri
- Á myndinni til hægri er ögnin neikvætt hlaðin og rafkrafturinn í andstæða stefnu við rafsviðið $\mathbf{E}$, og rekhraðinn $\mathbf{v}_d$ er frá hægri til vinstri

Straumur

- Við skilgreinum straum um þverskurðarflatarmáið A sem heildar flæði hleðslna um flöt á tímaeiningu
- Það er ef heildarhleðslan dq flæðir um flöt á tímaeiningu dt þá er straumurinn

$$I = \frac{dq}{dt}$$

- SI einingin fyrir straum er ampere og er skilgreind sem 1 coulomb á sekúndu ($1 \text{ A} = 1 \text{ C/s}$) og er nefnd í höfðið á franska vísindamanninum André Marie Ampère

Eðlisviðnám

- **Straumþéttleikinn J** í leiðara er háður rafsviðinu E og efniseiginleikum leiðarans
- Almennt séð geta þessi tengsl verið all flókin
- Fyrir sumt þéttefni, sér í lagi málma, við tiltekið hitastig, þá er J í réttu hlutfalli við E og hlutfall stærða E og J er fasti nefnt **eðlisviðnám**
- Við skilgreinum eðlisviðnám efnis sem

$$\rho = \frac{E}{J}$$

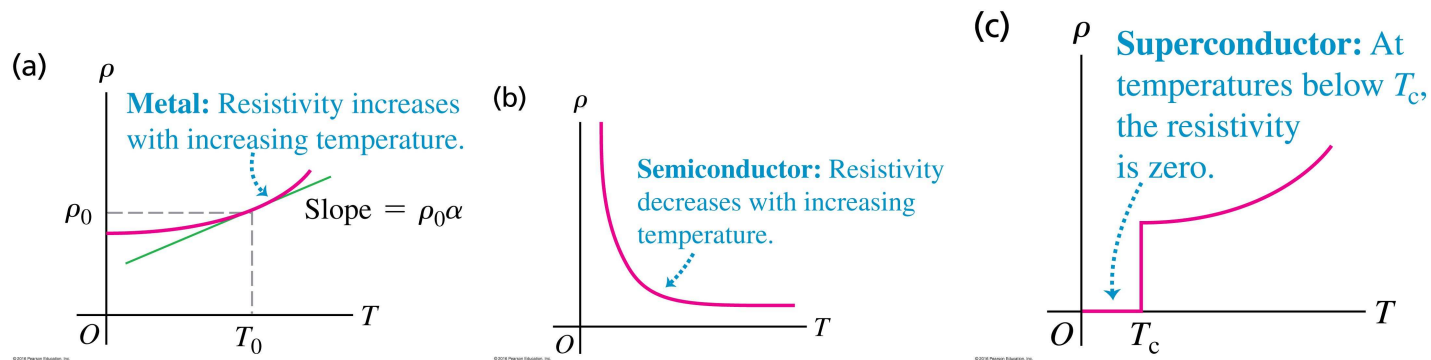
- Þetta samband er nefnt **lögmál Ohms**

Eðlisviðnám

- Einingin á eðlisviðnámi ρ er $[\text{V/m}]/[\text{A/m}^2] = [\text{V m/A}]$ en við vitum að 1 V/A er nefnt ohm (1 $[\Omega]$) svo SI einingin fyrir eðlisviðnám er Ωm
- Andhverfa eðlisviðnáms er **eðlisleiðni**, σ sem er mæld í $[\Omega^{-1}\text{m}^{-1}]$

	Efni	ρ [Ω m]
Málamar	Silfur	1.47×10^{-8}
	Kopar	1.56×10^{-8}
	Gull	2.44×10^{-8}
Melmi	Nichrome	100×10^{-8}
	Constantan (60 % Cu, 40 % Ni)	49×10^{-8}

Eðlisviðnám

- Eðlisviðnám málmleiðara hækkar yfirleitt með hækkandi hitastigi
- Eðlisviðnám hálfleiðara lækkar með hækkandi hitastigi
- Fyrir ofurleiðara er eðlisviðnámið núll upp að tilteknu markhitastigi þar sem eðlisviðnámið hækkar skarpt

⇒ Dæmi 5.1.

⇒ Dæmi 5.2.

Viðnám

- Fyrir leiðara með eðlisviðnám ρ sem um fer straumpéttleikinn $\mathbf{J}$ þá er rafsviðið $\mathbf{E}$ gefið með

$$\mathbf{E} = \rho \mathbf{J}$$

- Þegar lögmál Ohms er uppfyllt er ρ fasti og óháð styrk rafsviðsins $\mathbf{E}$ svo að það er í réttu hlutfalli við straumpéttleikann $\mathbf{J}$
- Ef fyrir tiltekinn leiðara af lengd L og þverskurðarflatarmáli A er stærð straumpéttleikans $\mathbf{J}$ og rafsviðsins $\mathbf{E}$, þá er heildarstraumurinn $I = JA$ og mættismunurinn á milli enda hans $V = EL$

Viðnám

- Þar með er

$$\frac{V}{L} = \frac{\rho I}{A}$$

eða

$$V = \frac{\rho L}{A} I$$

sem segir að ef ρ er fasti, þá er heildar straumurinn í réttu hlutfalli við mættismuninn V

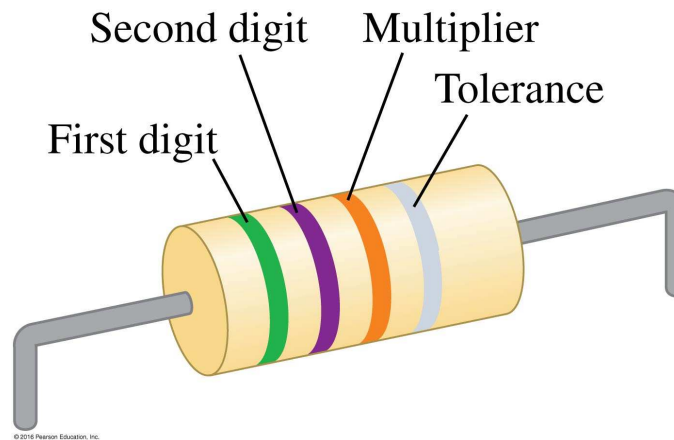
- Hlutfall V og I fyrir tiltekinn leiðara er nefnt **viðnám** leiðarans

$$R = \frac{V}{I}$$

- Við sjáum að þá er

$$R = \frac{\rho L}{A}$$

Viðnám

- Jafnan

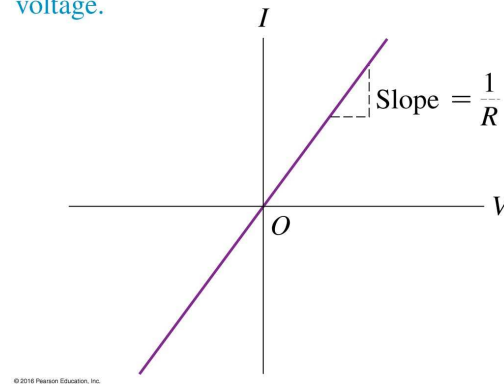
$$V = IR$$

er oft nefnd lögmál Ohms

Viðnám

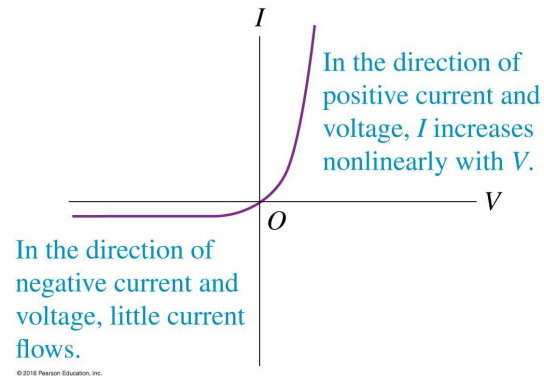
(a)

Ohmic resistor (e.g., typical metal wire): At a given temperature, current is proportional to voltage.

(b)

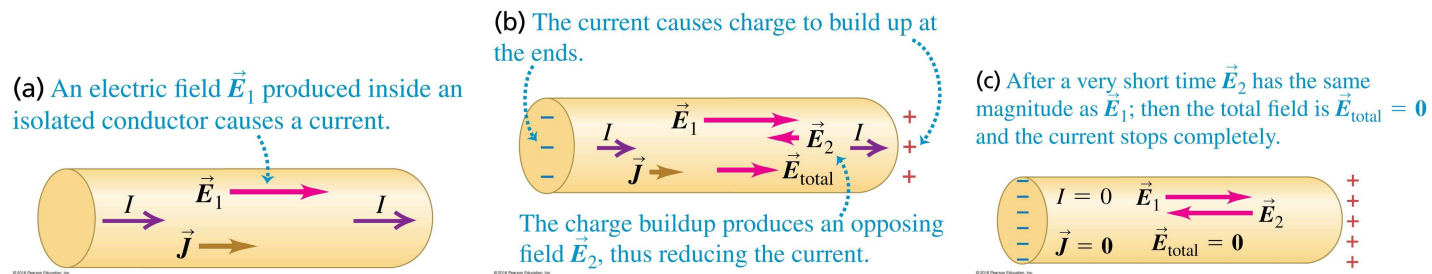
Semiconductor diode: a nonohmic resistor

- Fyrir viðnám sem uppfyllir lögmál Ohms er graf sem sýnir straum sem fall af mættismun (spennu) bein lína
- Hallatala þessarar línu er $1/R$
- Myndin til vinstri er dæmi um rásaeiningu sem ekki uppfyllir lögmál Ohms – tvístur

Íspenna og rafhlöður

- Rafrás þarf að vera lokuð til þess að æstæður straumur geti runnið í rásinni

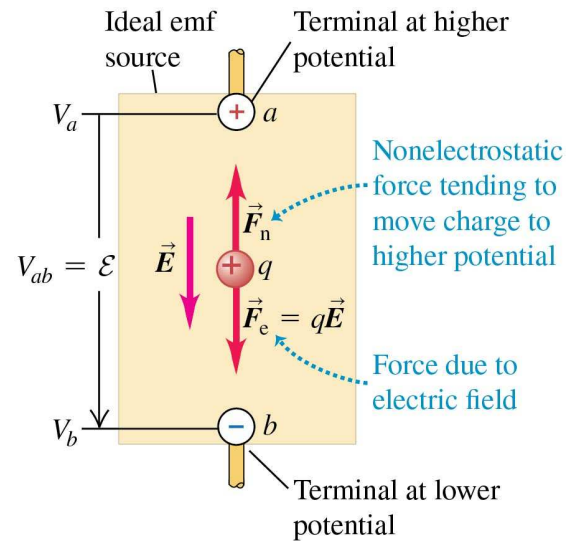
- Ef rafsvið er lagt yfir leiðara sem ekki er í lokaðri rás þá verður strumurinn nær strax núll
- Eftir stutta stund taka hleðslur að hlaðast upp á endum leiðarans og þær skapa rafsvið E_2 sem er gagnstæða stefnu við álagt rafsvið E_1

Íspenna og rafhlöður

- Í sérhverri rafrás er einhver eining sem umbreytir ytri orku í rafstöðuorku – við köllum þessar einingar almennt **spennugjafa**
- Spennugjafi skilar spennu sem við köllum **íspennu** (e. electromotive force eða emf)
- Íspenna er eiginleiki rafhlöðu

Íspenna og rafhlöður

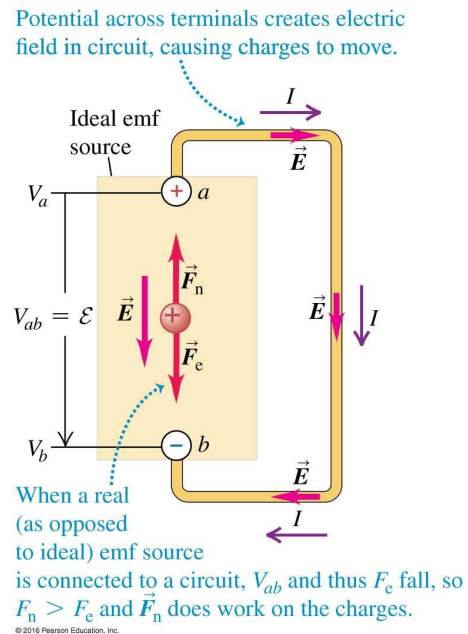
When the emf source is not part of a closed circuit, $F_n = F_e$ and there is no net motion of charge between the terminals.

© 2016 Pearson Education, Inc.

- Kjörmynd sem viðheldur mættismuninum milli pólanna a og b

$$V_{ab} = \mathcal{E}$$

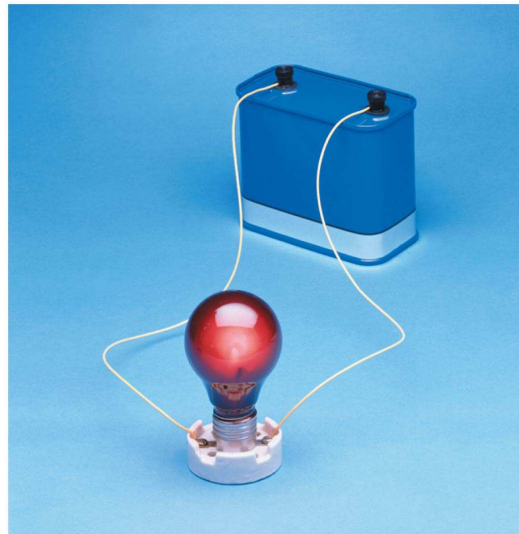
Íspenna og rafhlöður

- Þegar mættismunurinn milli enda leiðarans er gefinn með $V_{ab} = IR$ þá er

$$\mathcal{E} = V_{ab} = IR$$

Íspenna og rafhlöður

- Raunverulegar spennulindir eru ekki fullkomnar
- Mættismunurinn milli póla raunverulegs spennugjafa getur verið lægri en íspennan

Íspenna og rafhlöður

- Þetta stafar af því að hleðsla sem ferðast um efni finnur fyrir viðnámi – þetta viðnám köllum við **innra viðnám** og táknum oft með r
- Spennan á milli ytri póla spennugjafans er þá

$$V_{ab} = \mathcal{E} - Ir$$

- Mættismunurinn V_{ab} er nefndur **pólspenna** og er lægri en íspennan
- Ef viðnám R er tengt á milli pólanna a og b þá er pólspennan

$$V_{ab} = \mathcal{E} - Ir = IR$$

Íspenna og rafhlöður

- Straumurinn er þá

$$I = \frac{\mathcal{E}}{R + r}$$

- Ef að straumurinn I rennur um rásaeininguna viðnám er mættismunurinn $V_{ab} = IR$ og aflið sem eyðist í viðnáminu

$$P = V_{ab}I = IR^2 = \frac{V_{ab}^2}{R}$$

- Þetta segir að orkan sem er veitt er til ytri rásaeiningarinnar á tímæiningu er

$$P = V_{ab}I$$

Íspenna og rafhlöður

- Fyrir lind sem lýst er með íspennu og innra viðnámi er aflið

$$P = V_{\text{ab}}I = \mathcal{E}I - I^2r$$

og I^2r er orka sú er tapast vegna innra viðnámsins á tímaeiningu, eða afltap

⇒ Dæmi 5.3.

⇒ Dæmi 5.4.

Málmleiðni

- Eðlisviðnám efnis er gefið með

$$\rho = \frac{E}{J}$$

þar sem E og J eru stærðir rafsviðs og straumþéttleika

- Straumþéttleikann má rita

$$\mathbf{J} = nq\mathbf{v}_d$$

þar sem n er fjöldi frjálsra rafeinda á rúmmálseiningu

- Sviðið veldur krafti á hverja hleðslu $\mathbf{F} = q\mathbf{E}$ og þar með hröðun

$$\mathbf{a} = \frac{\mathbf{F}}{m} = \frac{q\mathbf{E}}{m}$$

þar sem m er massi rafeindar

Málmleiðni

- Meðaltími milli árekstra er τ þannig að rafeind með upphafshraða $\mathbf{v}_0$ hefur við $t = \tau$ hraðann

$$\mathbf{v} = \mathbf{v}_0 + \mathbf{a}_\tau$$

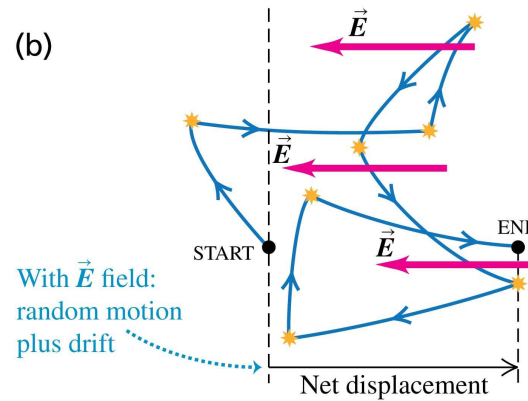
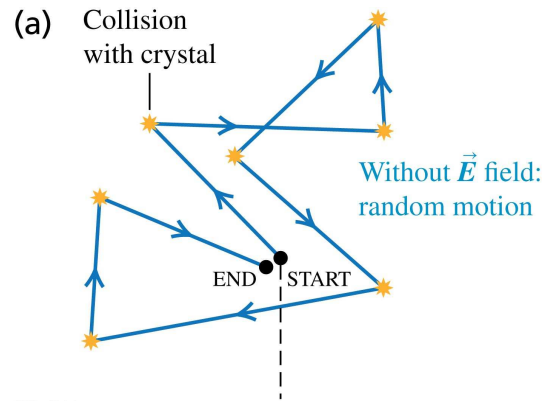
- Hraði meðal rafeindar er þá

$$\mathbf{v}_{av} = \mathbf{a}\tau = \frac{q\tau}{m}\mathbf{E}$$

- Eftir tímann $t = \tau$ næst janfvægi milli þess að árekstrar hægi á rafeindum og að rafsviðið leitist við að hraða þeim og hraði meðal rafeindar er rekhraðinn

$$\mathbf{v}_d = \frac{q\tau}{m}\mathbf{E}$$

Málmleiðni

- Þar með er straumbéttleikinn

$$\mathbf{J} = nq\mathbf{v}_d = \frac{nq^2\tau}{m}\mathbf{E}$$

- Við sjáum þar með að

$$\rho = \frac{nq^2\tau}{m}$$

⇒ Dæmi 5.5.

Frekari upplýsingar

- Þessi kafli er að mestu byggður á kafla 25 hjá Young and Freedman (2015).

Heimildir

Young, H. D. and R. A. Freedman (2015). *University Physics with Modern Physics* (14 ed.). Harlow, England: Pearson Education.